

БАСАЙ В. Д.,

доктор юридичних наук,
професор, директор
Прикарпатського юридичного інституту
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

КОРОЛЬ І. Б.,

здобувач кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ (ЗАГРОЗИ) ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ

У статті досліджуються проблеми кримінологічного аспекту порушення недоторканності приватного життя. Основні фактори, які сприяють порушенню приватності, розглядаються в їх нерозривному взаємозв'язку та взаємозалежності з розвитком суспільних відносин. Проаналізовано сучасні загрози приватності, пов'язані з нестримним науково-технічним прогресом, появою й розвитком сучасних інформаційних технологій і поступовою глобалізацією сфер суспільного життя.

Ключові слова: приватне життя, порушення недоторканності приватного життя, кримінологічні фактори, загрози.

В статье исследуются проблемы криминологического аспекта нарушения неприкосновенности частной жизни. Основные факторы, которые способствуют нарушению приватности, рассматриваются в их неразрывной взаимосвязи и взаимозависимости с развитием общественных отношений. Авторами проведен анализ современных угроз приватности, связанных со стремительным научно-техническим прогрессом, появлением и развитием современных информационных технологий и постепенной глобализацией сфер общественной жизни.

Ключевые слова: частная жизнь, нарушение неприкосновенности частной жизни, криминологические факторы, угрозы.

The article deals with the problems of criminological aspects of violation of privacy. The main factors that contribute to violations of privacy are considered in their close connection and dependence on the development of social relations. The authors analyze the privacy threats associated with rapid technological progress, the emergence and development of modern information technology and gradual globalization spheres of social life.

Key words: private life, violation of privacy, criminological factors, threats.

Вступ. Право на недоторканність приватного життя, враховуючи його дуальну природу, повсякчас являє собою своєрідний баланс інтересів держави й індивіда. Труднощі, пов'язані з визначенням його змісту, поняття та обсягу пояснюються тим, що, з одного боку, це право є природним і притаманним кожній людині від народження, а з іншого – воно завжди є соціально зумовленим, адже за умови відсутності соціуму нівелюється потреба в захисті приватного життя.

Аналіз сучасного українського законодавства дає підстави стверджувати, що межі приватності в рамках її кримінально-правової охорони завжди визначає сама особа відносно себе. Тобто, сам індивід визначає, які відомості про себе чи своє приватне життя він бажає залишити конфіденційними і які заходи уживатиме для захисту цих відомостей від чужого втручання.

З іншого боку, можна сказати, що держава в особі її уповноважених органів у межах виконання функції регулювання суспільних відносин визначає, які відомості підлягають повідомленню для участі особи в тих чи інших правових відносинах, тим самим визначаючи ступінь суспільного проникнення у приватність і встановлюючи межі охорони приватності. При цьому, зважаючи на постійну зміну як самих суспільних відносин, так і підходів держави до їх регулювання, претензії держави щодо ступеня контролю приватності так само змінюються під впливом багатьох факторів. Тому межі приватності та її поняття є індивідуальними як стосовно конкретного індивіда, так і стосовно конкретного суспільства на конкретному етапі його розвитку.

У зв'язку з цим особливо актуальністю зумовлена необхідність дослідження сучасних криминологічних умов порушення права на недоторканність приватного життя.

Проблемам кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя присвячено дисертаційні роботи Н.Ю. Акініної, А.Г. Блінова, Д.В. Бушкова, І.П. Галигіної, О.П. Горпинюк, І.Р. Діваєвої, В.М. Жеребкіна, Е.Е. Калашнікової, Б.Н. Каднікова, О.В. Мозгового, П.Н. Макеєва, І.А. Шевченко.

Однак практично всі ці дослідження стосувалися кримінально-правових аспектів захисту приватності й вивчення відповідних елементів складу злочину, тоді як криминологічні аспекти й досі залишаються недослідженими.

Постановка завдання. Викладене зумовлює визначити метою статті дослідження загальних криминологічних факторів, які сприяють порушенню права на недоторканність приватного життя, сучасних загроз приватності, з'ясування їх змісту та впливу на дотримання права людини на недоторканність її приватного життя.

Результати дослідження. Одні з перших дослідників приватності С. Уоррен і Л.Д. Брендейс зазначали: «Політичні, соціальні й економічні зміни вимагають визнання нових гарантій. Приватне право, як вічно юний живий організм, росте й розвивається разом із запитамі суспільства. Так, спочатку закон захищав лише від фізичного посягання на життя і власність, від заподіяння шкоди із застосуванням сили. У ті стародавні часи «право на життя» слугувало лише для захисту суб'єкта від різних видів побоїв; «свобода» означала свободу від фізичного примусу, а право власності забезпечувало індивіду його землі та худобу. Пізніше прийшло визнання духовної природи людини, її почуттів й інтелекту...» [13]. Отже, держава, реагуючи на зміни в суспільних настроях і думках, через встановлення відповідних норм і прецедентів поступово розширила межі захисту життя індивіда, поширивши його й на захист його духовної складової. Проте процес цей був довготривалий і неоднозначний, що значною мірою було зумовлено як неоднозначним ставленням суспільства до приватності (на перших порах приватне життя асоціювали переважно з правами юних незаміжніх жінок на ведення інтимної переписки, щоденників, написання поетичних творів коханим і передшлюбні залицяння), так і неможливістю чіткого визначення його обсягів і виявів.

Одними з найважливіших рушійних сил становлення та законодавчого закріплення права на приватність були буржуазні революції, пізніше – реакція на фашизм, поява універсальних і регіональних міжнародних договорів, які захищали право на приватне життя. Значним поштовхом для розвитку законодавчого та прецедентного формування змісту приватності став технічний прогрес і пов'язані з ним закономірності розвитку права, що були наслідком розвитку суспільних відносин [11, с. 63–64].

Першочергово право на приватність було актуальним виключно в частині захисту недоторканності приватного життя особи. З розвитком науки й техніки, появою засобів комунікації та урізноманітненням суспільного життя з'явилися нові способи порушення недоторканності приватного життя – перегляд чужої кореспонденції як приватними особами, так і державними органами, прослуховування телефонних розмов, перехоплення повідомлень. При цьому часто ці способи порушення приватності використовувались з метою отримання наживи чи як спосіб учинення іншого злочину (наприклад, вимагання чи інші злочини, поєднані з погрозами розголошення інформації приватного характеру).

Розвиток засобів масової інформації збагатив способи порушення недоторканності приватного життя, додавши до них розголошення – публічне повідомлення відомостей про приватне життя особи великому, неконтрольованому за обсягом і складом та необмеженому колу осіб. Проте, на думку окремих дослідників, у цьому були й позитивні моменти – наслідком стала актуалізація права на захист честі й гідності від неправомірних посягань [9].

Як зазначали американські дослідники в кінці ХХ ст., «... повага до емоцій людини призвела до розширення меж особистої недоторканності за межі тілесної недоторканності людини. Стали братися до уваги репутація людини, її статус серед інших людей... Інтенсивне інтелектуальне й емоційне життя, поступ цивілізації привели людину до розуміння того, що біль, насолода і вигода не завжди пов'язані лише з фізичними речами. Думки, емоції та відчуття вимагали юридичного визнання... Миттєва фотографія і газетна справа вторглися в святую святих приватного та сімейного життя... Уже багато років назриває відчуття, що закон повинен надавати певний захист від несанкціонованого розповсюдження фотографій приватних осіб, а втручання в приватне життя з боку преси, яке уже давно й гостро сприймається як зло, лише зовсім недавно стало предметом обговорення в наукових колах» [13].

Нестримний і всеохопний розвиток науки й техніки у сфері високих технологій, поява систем дистанційного аудіо та візуального спостереження й віддаленого стеження, комп'ютерів і програм автоматичної обробки та систематизації інформації, поява й розвиток глобальних інформаційних мереж, таких як Інтернет, призвели до «глобалізації та інформатизації суспільного життя», що остаточно визначило пріоритетність сфери захисту інформації.

Аспекти захисту приватного життя, які мають фізичний характер (недоторканність приватного житла, фізична недоторканність, свобода вибору місця перебування тощо), стали достатньо захищені й тому вже не такими актуальними, як інформаційна недоторканність і безпека.

Ефективність боротьби з порушенням недоторканності приватного життя значною мірою залежить від об'єктивного встановлення причин та особливостей вчинення цього виду злочинів. Проте, як справедливо зазначають дослідники, ми не повинні забувати й про те, що загалом злочинні вияви мають єдиний причиновий комплекс, в основі якого знаходяться найбільш глибокі й гострі деформації в суспільстві, у всіх його сферах (політичній, економічній, соціальній і духовній) та на всіх його рівнях, від світового глобального до індивідуального особистісного. Це такі деформації, які, по-перше, насамперед виражають несправедливість соціального устрою, відкривають простір для свавілля одних суб'єктів на шкоду іншим, по-друге, зачіпають права та свободи громадян, по-третє, ведуть до дегуманізації й занепаду соціального статусу й менталітету частини населення [6, с. 109].

За свідченнями сучасних учених, перехід до нового типу суспільства – інформаційного суспільства – супроводжують явища соціальної роз'єднаності та ослаблення соціальних зв'язків, у тому числі сімейних, утвердження цінності індивідуалізму й особистої автономії, неприйняття всього, що обмежує свободу вибору. Суспільство, яке базується на інформації, усе більшою мірою сприяє зростанню свободи та рівності. Свобода вибору набуває все більш необмеженого характеру [10, с. 12]. Однією з основних рис нового суспільства є пріоритетність усіх видів діяльності, пов'язаної з обробкою і систематизацією інформації. При переході до способу життя, який усе більшою мірою зводиться до взаємодії людей один з одним, закономірно зростає роль людського фактора, людини як особистості, індивіда та суб'єкта діяльності [4].

У таких умовах будь-яка інформація, зокрема персональна, набуває особливої важливості, а доступ до неї і можливість використання визначають дієвість впливу на суспільні відносини й підвищують можливості влади. Нестримно увійшовши в інформаційний простір, суспільство виявилось не готовим до раніше ефемерних загроз в умовах практичної відсутності загальноприйнятих правил у багатьох сферах, у яких використовуються новітні технології. Тоді як нормативно-правові механізми та правила ще не оформилися, уже успішно функціонують механізми конкуренції за нові сфери впливу, і держави, замість захисту прав своїх громадян, самі стали учасниками боротьби за засоби впливу на них. Значною мірою це зумовлено появою нових загроз і необхідністю боротьби з ними. Проте, як відомо, кожний науковий винахід може слугувати однаково корисно як на зло, так і на добро. Уряди держав і міжнародні інституції в умовах зміни пріоритетів поступово відмовляються від забезпечення прав конкретної людини на користь боротьби з тероризмом та подолання інших глобальних загроз. На цьому фоні активно розвивають-

ся й набувають масового поширення нові технології отримання інформації: прослуховування, стеження, спостереження. Використовуються нові технології ідентифікації громадян, збирання, оброблення, зберігання та розповсюдження персональної інформації.

У зв'язку з цим виникає суперечність: з одного боку, зі зростанням рівня життя збільшується потреба в духовних цінностях, люди починають відчувати себе все більш вільними й відчують потребу в приватності та свободі, з іншого боку, цій свободі все більше протиставляється держава й інші суб'єкти, оснащені новітніми технологічними та науковими розробками для втручання в приватне життя. У більшості європейських країн вразливість персональної інформації певною мірою зрівноважується нормами про захист персональних даних, реальними можливостями для захисту приватного життя від незаконного вторгнення, наявністю інститутів уповноважених і комісій із приватності тощо. В Україні, окрім відсутності більшості з вищеназваних механізмів, ситуація ускладнюється відсутністю досвіду відстоювання права на приватність, так само як і інших особистих прав людини, а також відсутністю методик збирання інформації про порушення приватності та нерозвиненістю законодавчої бази у сфері регулювання функціонування й використання сучасних інформаційних технологій.

Криминологічні фактори порушення права на недоторканність приватного життя, умовно можна поділити на *традиційні та сучасні загрози*. Перші виникають у зв'язку зі специфічним ставленням до проблем приватності на пострадянському просторі, а також низьким рівнем розвитку інститутів демократичного суспільства і правової держави, зокрема недоліками судової системи, низьким рівнем професіоналізму й повною відсутністю відповідальності засобів масової інформації, бездіяльністю чи низькою активністю інститутів громадянського суспільства.

Така ситуація зумовлена специфікою історичного розвитку, адже в радянську епоху вся сфера приватного життя мала відповідати загальним комуністичним цінностям та ідеалам, у зв'язку з чим була сформована неприродна конструкція «особистого без приватності» [5]. Сутність приватного життя полягає у вільному виборі й невідконтрольності індивіда державним та офіційним структурам, їх службовим особам, і саме цієї сутності була позбавлена приватність за радянських часів [2]. Пережитки радянської системи суспільних відносин, за яких усе мало бути комунальним, і досі збереглися в окремих соціальних інститутах. Отже, відносини, за яких право на недоторканність приватного життя повністю ігнорувалося, продовжують існувати, адже закладені в самій основі цих соціальних утворень. Особливою мірою це стосується інститутів, структура й організація діяльності яких залишилися майже незмінними ще з радянських часів: школи, дитячі садки, будинки для дітей-сиріт та інші подібні організації, правоохоронні органи, державні медичні установи тощо.

До *традиційних загроз приватності* також належать такі:

– відсутність прозорості в діяльності органів державної влади і правоохоронних органів, неконтрольованість діяльності спеціальних правоохоронних структур та використання ними спеціальних засобів негласного зняття, фіксації та передачі інформації. Особливість функціонування цих окремих структур передбачає не лише відсутність доступу до інформації щодо їх діяльності, а й відсутність незалежного контролю за частотою, підставами та способами втручання ними у приватне життя окремих громадян;

– відсутність загальної культури і традицій поваги до приватності, а також соціальних і правових норм поведінки у зв'язку з необхідністю дотримання права на недоторканність приватного життя;

– низький рівень правової культури службових осіб, які мають доступ до відомостей про приватне життя особи, відсутність корпоративної відповідальності за розголошення особистих даних;

– низький рівень професіоналізму та правової культури працівників засобів мас-медіа й відсутність належних правових механізмів захисту приватності у співвідношенні з правом на інформацію.

Причому порушення приватності відбувається під час професійної діяльності за умови, що така діяльність тією чи іншою мірою пов'язана з можливістю отримання, використання або поширення інформації про приватне життя окремих громадян, проте конкретні норми щодо запобігання таким порушенням галузевим законодавством не передбачені або ж не є дієвими. Особливо це стосується випадків, коли відсутні правові механізми для перевірки фактів наявності

чи відсутності порушень, а також притягнення до відповідальності осіб, винних у їх учиненні. Зокрема, найчастіше порушення приватного життя має місце у таких випадках:

– провадження слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування, у тому числі допитів, обшуків, освідчування особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем тощо (як правило, під час учинення цих дій поряд з інформацією, що має значення для розслідування злочину, стороннім особам і стають відомі таємниці приватного життя осіб, які є учасниками кримінального провадження) – так при здійсненні заходів із попередження, запобігання й розслідування злочинів працівниками самих правоохоронних органів часто порушуються норми у сфері охорони таємниць приватного життя;

– збирання державними структурами відомостей особистого характеру (персональних даних, відомостей про сімейне й особисте життя), які необхідні для здійснення ними своїх прямих функцій (наприклад, збирання, зберігання та використання відомостей про особу під час перепису населення, зняття і зберігання фотографій, відбитків пальців, малюнку сітківки ока – при видачі паспорта, збирання та зберігання відомостей про стан здоров'я хворого і членів його сім'ї не лише працівниками закладів охорони здоров'я, а й працівниками соціальних служб), при цьому рівень захисту зібраних відомостей і збереження їх конфіденційності, як і в радянські часи, залишається недостатнім;

– діяльність державних службовців, яка пов'язана з доступом до інформації про сімейне та приватне життя особи і водночас відсутність дієвих правових норм і реальних механізмів притягнення їх до відповідальності за розголошення таких відомостей (наприклад, вирішення питань щодо позбавлення батьківських прав, примусову передачу під опіку соціальних служб тощо);

– професійна діяльність журналістів, через яку втілюються свобода вираження власної думки, свобода слова і право на інформацію. На жаль, порушення цих свобод ще досить часто трапляються в нашому суспільстві. Проте, сказати, що вони залишаються непоміченими, важко – уся сила інформаційного простору спрямована на їх захист. Водночас під виглядом права на вільне вираження власної думки і слова, доступу до інформації часто приховані грубі порушення меж приватного життя громадян. Причому, на відміну від порушень у сфері доступу до інформації, їм не надається такого самого публічного осуду та належної правової оцінки.

Сучасні загрози приватності зумовлені нестримним розвитком новітніх технологій, переходом до інформаційного суспільства й вільного інформаційного простору. У зв'язку з суцільною автоматизацією та комп'ютеризацією з'являються нові структури, функції яких полягають у збиранні й обробленні даних для вдосконалення управління різноманітними процесами, а також дедалі більшого розширення сфери автоматизованого спостереження, управління та контролю за подіями, процесами і явищами не лише виробничого, а й природного та суспільного життя. Особливістю сучасних загроз є те, що в усій різноманітності своїх виявів вони не враховані й не можуть бути повною мірою враховані законодавцем при конструюванні правових норм. Їх поява зумовлює потребу в трансформації як самого розуміння права на приватне життя (приватність), так і підходів до його захисту.

Величезна кількість порушень приватності пов'язана з роботою глобальної мережі Інтернет. В Інтернеті залишаються практично незахищеними право на недоторканність приватного життя, на повагу до честі й гідності. У зв'язку з розвитком технологій і появою нових засобів комунікацій з'являються нові форми посягань на приватність з боку засобів масової інформації. Особливу роль у загальній картині порушень права на приватність починають відігравати недержавні компанії та корпорації, що збирають і використовують персональну інформацію для отримання прибутку.

Інформацію про користувачів Інтернету збирають комерційні компанії. Зібраними базами активно цікавляться маркетологи, рекламісти, менеджери мережеских магазинів, професійні спамери. Такі бази знаходяться у вільному продажі, при цьому відстежити їх дійсного «виробника» на практиці неможливо. Для збирання інформації використовуються спеціальні комп'ютерні програми-шпигуни, які непомітно для користувача збирають інформацію, задану за певними критеріями. Одні програми призначені для фіксації активності користувача в Інтернеті й складання певного роду досьє, так би мовити портрету індивідуальних уподобань та інтересів, виходячи з

тих сайтів, які відвідує користувач і даних анкет, які він заповнює в мережі. Інші програми, що розробляються компаніями виробниками програмного забезпечення для боротьби з піратством, сканують жорсткий диск, накопичуючи дані про його вміст (найчастіше, про програмне забезпечення, яке інстальоване на комп'ютері користувача) та відсилають результати виробнику (ліцензіату). Існують також і програми клавіатурного шпигування, які встановлюються через Інтернет або безпосередньо на комп'ютер користувача. Ці програми збирають і записують інформацію про кожне натискання клавіш і час запуску кожної програми, записуючи та перетворюючи її в текстовий файл [12].

Проблема шпигунського програмного забезпечення однаково актуальна для всіх користувачів Інтернет, незалежно від належності до громадянства певної держави. Відповідальність, яка передбачається законодавством більшості країн за розробку шкідливих вірусних програм, як правило, не поширюється на шпигунські програми, які прив'язані до юридично не оформлених посилань (так звана зона нав'язливих рекламних пропозицій). Крім того, розробниками подібного шпигунського програмного забезпечення є компанії-монополісти, такі як Microsoft, які не підпадають під законодавчі обмеження окремих держав, а самі встановлюють правила у сфері використання програмного забезпечення [9].

У країнах з високорозвиненою економікою виникають принципово нові загрози приватності. Використання комп'ютерних технологій у звичних процесах повсякденного життя дає змогу роботодавцям збирати та систематизувати все більший обсяг відомостей приватного характеру про своїх працівників – про їхні звички, уподобання, належність до певних соціальних і комунікаційних груп тощо. Проходження психологічних досліджень, тестів на інтелект, визначення типу особистості, перевірка на детекторі брехні, перевірка минулого, тестування на вживання наркотичних або психотропних речовин, проходження обов'язкового медичного огляду, складання прогнозів продуктивності праці й тому подібні заходи стали вже нормою для роботи в сучасній компанії.

По всьому світу знаходить нові сфери застосування технологія RFID-міток (радіоміток), яка дає змогу відслідковувати переміщення носія, зберігати необмежений обсяг інформації та ідентифікувати його. Їх використовують для маркування товарів у магазинах, що надає можливість відстежувати споживчу поведінку покупців і їх пересування. З їх допомогою планують відстежувати відвідування шкільних занять. RFID-мітки починають використовувати у вигляді імплантатів – персональних ідентифікаторів. Законів і обмежень щодо використання цієї технології поки не існує, незважаючи на серйозну небезпеку для приватності [9].

Окремі дослідники серед сучасних загроз приватності виділяють також такі:

1) посилення політики держав щодо обмеження права на недоторканність приватного життя у зв'язку з новими загрозами громадській безпеці, поширенням тероризму й радикальних настроїв. При цьому на допомогу державному механізму приходять нові технології збирання та оброблення даних [7, с. 92];

2) використання нових технологій для збирання, зберігання й використання персональної інформації [8];

3) поява нових суб'єктів посягань на приватність: комерційних компаній і корпорацій, які втручаються в приватне життя в інтересах бізнесу та отримання прибутку [8];

4) поява нових форм посягань на приватне життя з боку засобів масової інформації [1, с. 251].

Очевидно, що всі перелічені загрози вже стали або незабаром стануть актуальними і для нашої країни, а це потребує принципово нового підходу до розуміння сутності самого поняття приватності та його значення для повноцінного й гармонійного розвитку кожного індивіда, закріплення відповідних додаткових заходів захисту приватного життя у вітчизняному законодавстві.

Висновки. Загальний рівень захищеності права на недоторканність приватного життя залежить від того, наскільки люди дозволяють втручатися у своє приватне життя. І це зумовлено не тільки самою природою приватності або ж особистого чи сімейного життя, а й установленою в законодавстві правовою конструкцією, відповідно до якої кримінально-правовому захисту підлягає лише *конфіденційна* інформація про особу.

Не заглиблюючись у саме поняття «конфіденційна інформація про особу», зазначимо лише, що ступінь і способи захисту таких відомостей визначає сама особа.

Захищеність права на недоторканність приватного життя залежить від наявності та дієвості двох взаємозалежних один від одного факторів:

- наявності адекватних правових механізмів захисту права (що включає законодавчі гарантії, наявність механізмів реалізації права на захист і притягнення винних до відповідальності, адекватність судового захисту тощо);

- ступеня активності населення з відстоювання своїх прав.

Можна сказати, що дуальний характер права на приватність виявляється навіть при конструюванні правових механізмів його захисту – людина сама встановлює обсяг відомостей, які вважає приватними, і захищає їх шляхом обмеження доступу до них інших членів соціуму. При цьому підвищення активності населення стимулює закріплення адекватних механізмів захисту, а закріплення механізмів захисту, у свою чергу, розширює можливості реалізації прав громадян і стимулює підвищення активності населення.

Список використаних джерел:

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : [монографія] / І.В. Арістова ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
2. Галанова Г. Частная жизнь в гендерном измерении / Г. Галанова // Сайт Харьковско-го центра гендерных исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kcg.org.ua/RUSSIAN/7list/galanova.htm>.
3. Детальніше див.: Уважение частной жизни в России: диагноз и прогноз [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pgpalata.ru/reshr/privacy/art10.shtml#n15>.
4. Комарова С.Л. Оптимизация отношений субъектов политической деятельности / С.Л. Комарова // Сайт «Современная литература» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://lit.lib.ru/k/komarowa_s_l/text_0010.shtml (2002.).
5. Мещеркина Е.Ю. Частная жизнь как предмет социологического анализа: текст доклада на конференции «Демографическая модернизация, частная жизнь и идентичность в России» / Е.Ю. Мещеркина // Электронная версия бюллетеня «Население и общество» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_018.html.
6. Номоконов В.А. Актуальные проблемы борьбы с киберпреступностью / В.А. Номоконов // Сборник научных трудов международной конференции «Информационные технологии и безопасность». – В. 3. – К. : Национальная академия наук Украины, 2003. – С. 104–110.
7. Права людини в Україні – 2004 : доповідь правозахисних організацій. – Х. : Фоліо, 2005. – 312 с.
8. Приватность (право на неприкосновенность частной жизни) в российском Интернете / редактор-составитель: С.А. Смирнов. – М. : Права человека, 2003. – 52 с.
9. Уважение частной жизни в России: диагноз и прогноз / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pgpalata.ru/reshr/privacy/art10.shtml#n15>.
10. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 474 с.
11. Хужокова И.М. Право на частную жизнь в континентальной Европе / И.М. Хужокова // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2010. – № 4 – С. 62–69.
12. Keylogger : матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Keylogger>.
13. Samuel D. Warren. The Right to Privacy / Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis // Harvard Law Review, V. IV, No. 5, December 1890.

